

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Революции и еволюции – политически, икономически, технологични, културни и социални измерения на „прогреса“ Revolutions and evolutions – political, economic, technological, cultural and social dimensions of “progress”
Том / година Volume / year	II / 2023
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Д-р Димитър Петров Dimitar Petrov, PhD
Институция Affiliation	Регионален исторически музей – Плевен Regional History Museum – Pleven
Заглавие Title	„СЕНКИ ОТ СТАРИЯ ПЛЕВЕН“. ПЛЕВЕН И ПЛЕВЕНСКО – ЕВОЛЮЦИЯ НА ГРАНИЦАТА МЕЖДУ ДВЕ СТОЛЕТИЯ (1890 – 1900) “SHADOWS FROM THE OLD PLEVEN”. THE TOWN OF PLEVEN AND PLEVEN AREA – EVOLUTION OF THE BORDER BETWEEN TWO CENTURIES
Страници Pages	212–228
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-2-212/

„СЕНКИ ОТ СТАРИЯ ПЛЕВЕН“¹. ПЛЕВЕН И ПЛЕВЕНСКО – ЕВОЛЮЦИЯ НА ГРАНИЦАТА МЕЖДУ ДВЕ СТОЛЕТИЯ (1890 – 1900)

Д-р Димитър Петров

Регионален исторически музей – Плевен

Резюме: След 1878 г. възстановената българска държава поема по пътя на своето европейско развитие. То е определено от историците като бурно, а в годините между XIX и XX столетие – като икономическо чудо. В настоящата статия е направен опит чрез плевенският пример да се представят моментното състояние на следосвобожденското българско общество и усилията и успехите, които полага българската власт на централно и местно ниво в стремежа си към модернизация на страната. Основен използван извор са докладите на плевенските окръжни управители от разглеждания период, които обогатяват знанията за социално-икономическите тенденции от епохата, дават обобщена представа за периода и са ценен извор за този период от българската история.

При разглеждането на модернизационните процеси нерядко в центъра на научните изследвания са градските центрове, докато по-малките селища остават в периферията. Поради тази причина в следващите редове освен Плевен, като център на едно от окръжията в страната, ще разгледаме и част от процесите в близки до този град селища, като по-този начин ще получим по-пълна картина на протичащите през този период процеси.

Извеждайки и разглеждайки периода между двете столетия на регионално ниво, ще видим, че това развитие не е никак лесно и често среща трудности и отпор от страна на консервативните жители на Плевенска околия.

Ключови думи: Плевен, XIX в., развитие, еволюция, модернизация

В самия край на XIX и началото на XX в. нашата родина изглежда по-различно, отколкото днес. Планините са обезлесени, а от великата „Българска гора“, пред която се прекланят средновековните пътешественици, не е останало много. Фернан Бродел говори, че когато населе-

¹ Заглавието е заимствано от книгата на Георги Домусчиев, „Сенки от стария Плевен“, София, 1988.

нието намалява, гората настъпва. Изхождайки от тази гледна точка и паническото ѝ отстъпление, става ясно, че българите преживяват своята демографска експанзия. Нивите бавно завладяват баирите, а необработваемите площи намаляват.

През 1901 г. Плевен е един от големите градове в Княжеството с 18 709 жители и с високи темпове на растеж. Той е център на едно от 12-те окръжия в страната. От всички влизащи в него околии Плевенската е най-голяма, с площ 1820 кв. км и население 81 839 жители.² Въпреки това обаче тя е по-слабо населена. Това се обяснява с избягването мюсюлманско население в резултат на Руско-турската война (1877 – 1878). След Освобождението земите на някои изоставени турски села се одържавяват и се отдават на търг на желаещи да ги обработват. В Плевенско такива са Ченгене сарай, Чал соват, Демиркьой и т.н. Други, като Сюлейман дере и Чакръците, са завзети и се обработват от близките на тях села Радиненец, Пордим, Одърне и Махлата. След войната немалко села променят етническият си облик. Торос, Дерманци, Тодоричене, Петревене, Блъсничево, Орешене, Луковит, Свинаре, Чериково (дн. Садовец) и др. по време и след войната масово се напускат от мюсюлманското население, а на негово място се настаняват българи от други части на страната. Изселването на мюсюлманите от Плевенската околия е най-силно в годините 1878 – 1881 г. Причината за напускането е страхът от саморазправа. След войната от Турция идват религиозни учители, които, възползвайки се от страховете на хората за нова война и нови неприятности, подтикват мюсюлманите да заминат. В резултат на това те бързо започват да напускат родните си места. Мнозина се завръщат, за да продадат имотите си, и пак заминават. Макар и с по-малка интензивност изселването им от Плевенската околия продължава и през следващите години. Така през последните четири месеца на 1890 г. 71 души, предимно от с. Чериково, се изселват. През 1891 г. те са 46 души, а през първата половина на 1892 г. – 42.³ На тяхно място се заселват българи католици от Банат, власи и българи от планинските райони. В периода 1893 – 1895 г. от окръга има изселени към Турция само четири турски семейства в състав от 12 души. Това показва, че процесът на масово изселване на турско население от Плевенско почти е приключил.⁴

В края на столетието са извършени първите преименувания и обединения на селища. През 1895 г. селата Чериково, Свинаре и Муткурово са обединени в Садовска селска община. През 1897 и 1898 г.

² Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1901 – 1902 г., Плевен, 1902, с. 1.

³ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от Плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 4 – 7.

⁴ Доклад за състоянието на Плевенското окръжие през 1894 – 1895 г., Представен на Плевенски окръжен съвет, в II-та му редовна сесия през месец септември 1895 г., Плевен, 1895, с. 5 – 6.

селищата, носещи звучните имена Пърдилово⁵ и Мъдювене⁶, са преименувани на Николаево и Кирилово (дн. Градина).

По време на първото преброяване в Княжество България през 1881 г. в Плевенска околия българите категорично доминират, като съставляват 78% от населението, а турците – 12%⁷. В околията живеят 59 237 души, разделени в 9493 домакинства. Средният брой на членовете на едно домакинство е 6,24 души, а гъстотата на населението – 34 души на кв. км.⁸

Току-що извоювали свободата си, жителите на Плевен и Плевенско бързат да открият и опознаят земята си. В края на XIX и началото на XX в. техният хоризонт бавно, но сигурно се разширява. Далече зад гърба им са времената, в които ежедневието им се ограничава от мерата на родното селище. Плевенци пътуват по най-различни поводи – да отидат на пазар, да гласуват, в търсене на медицинска помощ, да се явят в казармата. Въпреки това обаче предприемането на едно пътуване си е своего рода приключение.

В края на XIX в. жителите на Плевен не предприемат големи и дълги пътувания. То и състоянията на пътищата не предразполагат да бъдат продължителни. Властта проявява усилия за изграждането на пътните артерии, но се отделя внимание предимно на главните и състоянието им се приема за удовлетворително, като се има предвид, че в изграждането им се използва трудова повинност от населението.

През 1892 г. до центъра на окръга – град Плевен, водят няколко държавни и окръжни шосета. От държавните най-важно е това, което прави връзка със столицата. Независимо че е в сравнително добро състояние, по него има участъци, преминаването по които не е от най-приятните; вместо с настилка от трошени камъни и пясък, каквато е практиката тогава, шосето има вид на обикновен коларски път. Въпреки това всички изградени водостоци и мостове по него са в добро състояние и редовно се поддържат. В значително по-лошо състояние е шосето за Русе. То е едно от най-занемарените в окръга, като на места трасето е обрасло с тръни и дървета. Окръжните шосета, свързващи Плевен с близките градове Никопол и Ловеч, също не са в цветущо състояние. Участъци от тях са постлани с камъни и пясък, но по други положения не се е променило съществено през последните години.

⁵ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1896 – 1897), Плевен, с. 6.

⁶ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1897 – 1898), Плевен, с. 6.

⁷ Дигитална библиотека на НСИ – Каталог <https://www.nsi.bg/statlib/bg/lister.php?iid=DO-010000007&page=8>, посетен последно на 10.08.2022 г.

⁸ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 и 1892 г. от Плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 3.

Плевенска околия, макар и разположена върху равнинен терен, който не затормозява в такава голяма степен прокарването на пътища, както в планинските райони, например не може да се похвали с наличие на междуселски пътища. В повечето случаи те имат вид на случайни пътеки, които по време на обилни дъждове и снегове стават непроходими.⁹

В началото на XX в. местната власт полага усилия за трасиране на междуселски пътища, но усилията на инженерите се сблъскват с упоритостта на селяните и нежеланието им да разберат смисъла на тяхната работа.

Един от окръжните управители на Плевен описва ситуацията така:

„Населението, което обича да има по-широки ниви, отколкото широки и добри пътища е извадило и унищожило почти всички забити при трасирането колове. И действително, докато нашето селско население не разбере ползата от междуселските пътища и не се остави на склонността да вади и унищожава забити колове при трасирането на тия пътища, до тогава у нас няма да има добри междуселски пътища“¹⁰.

Че селяните не проявяват разбиране и че изграждането на междуселските пътища върви бавно, говори и фактът, че през 1901 г. в цялото Плевенско окръжие дължината на този вид пътища е 500 км, от които обаче само 60 км са завършени, 170 км се изграждат, а останалите изобщо не са започнали да ги трасират.¹¹

Изграждането на железопътната линия и нейната близост дават възможност за развитие на редица селища в Плевенско и им осигуряват по-добра връзка със страната. Поради тази причина властите насочват усилията си към изграждане на тяхната шосейна връзка със съществуващите гари. Такива връзки са изградени с Роман, Карлуково и Червен бряг, а продължаване на шосето до село Сомовит на брега на Дунав дава по-добра връзка на Плевен с тамошното пристанище.¹²

На границата между двете столетия основният домашен транспорт в Плевенско, а и в цялата страна си остава каруцата. С каруци се придвижват и гражданите, когато им се налага да посетят околните села.¹³ Така например през 1892 г. младият подпоручик Васил Шишков,

⁹ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от Плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 110 – 111.

¹⁰ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1896 – 1897 г., Плевен, 1897, с. 8 – 9.

¹¹ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1901 – 1902 г., Плевен, 1902, с. 28.

¹² Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1897 – 1898 г., Плевен, 1898, с. 8.

¹³ Илчев, И., Цит. съч., с. 128.

тъкмо завършил Военното училище в София, се отправя към своето първо назначение във военната служба – гарнизона на град Плевен. Той има късмета назначението му да дойде през лятото, в сезон, когато времето и природните стихии не затрудняват в такава степен придвижването на хора и товари. Избраният от него маршрут следва държавното шосе София – Плевен, което той изминава за три дни, като последователно нощува в Орхание (дн. Ботевград) и Луковит. По-късно същата година заедно с младата си съпруга Елена предприема пътуване от Плевен до родното си село – Каменно поле, Врачанско. То отнема на младоженците два дни, като нощуват в Карлуковския манастир, където стоически понасят нощните похождения на бълхи и дървеници.¹⁴

Връзката на плевенци с външния свят се осъществява основно чрез пощенската служба, а за бързи съобщения се използва телеграфът. Телеграфо-пощенски станции има изградени във всички околийски центрове. Телефонът – това ново изобретение, влиза в живота на плевенските жители в самото начало на 1902 г., като в пощенската станция в града е инсталирано едно устройство, но само за пробен период и още преди да настъпи новата година, го премахват.¹⁵

Едно от големите постижения на Княжеството в края на XIX в. е строежът и завършването на железопътната линия, свързваща столицата София с Варна. На 12 ноември 1899 г. в Плевен тържествено е открита новата гара. Още при първото пътуване обаче влакът пристига в града в един часа след полунощ вместо в девет часа вечерта, както е по разписание. Събралата се голяма тълпа посрещачи отдавна се е разотшла и само стотина най-любопитни остават да чакат на перона.¹⁶ Закъсненията са чести, а случите, в които тренът пристига по разписание – редки. Централната линия е едва открита и заваляват оплакванията от честите закъснения, но това нищо не променя. Току мине някой министър или големец и пътниците с часове трябва да чакат по станциите.¹⁷ Особено пословична със скоростта на влаковете е линията Плевен – Сомовит, където инцидентите не са рядкост, а за минаването на княжеските коне и файтони към или от държавния чифлик „Клементина“ пътниците отново трябва да се заредят с търпение и да чакат по гарите. Скоростта е толкова ниска, че намира място и на страниците на вестник „Никополски глас“, в който се описва шеговитата ситуация, при която пътник се обръща към кондуктора с въпрос: „Защо спря трена в средата на това бласто?“, а последващият остроумен отговор е: „Двама любители искат да си опитат късмета с въдица“.¹⁸

¹⁴ РИМ – Пл, Рд99.

¹⁵ Пак там, с. 29.

¹⁶ Бдител, III, № 9, 12 ноември 1899.

¹⁷ Плевенски глас VI № 36, 28 ноември 1899.

¹⁸ Никополски глас, бр. 4, 1901.

При наличието на такива закъснения не са редки случаите, в които хората замръкват по гарите и се виждат принудени да търсят мястото, в което да се подслонят и да прекарат нощта. Хубавото е, че броят на местата за нощувка и изморени пътници се увеличава, но пък не може да се каже, че съществува особена разлика между тях и хановете от Възрожденската епоха. Георги Домусчиев ни е оставил интересно и живописно описание на плевенските ханове след Освобождението:

„Широко ограден двор с обори за добитък и ред прихлупени стаички с чардаци отпред. Прозорците на тия стаички отвън изглеждат тъй печални и замъглени – струва се човеку, че вътре би умрял само за една нощ. Целият тоя двор с коптори завършваше с широка порта на улицата и до нея гостилница с храна и напитки“.¹⁹

Често персоналът на тези заведения се състои от съдържателя и семейството му, понякога и някой слуга. А ето и описание на стопанина на следосвобожденския плевенски хан:

„В гостилницата зад тезгяха ще съгледате винаги угрижен в дреболии и сметки човек. С потури, антерийка, чер астраганен калпак, часовник с похлупаци зад пояса. Добре отракан, всичко видял, всичко чул, първият проводник на новини в града – едри и дребни. Зад тезгяха той всичко вижда и с невидими нишки сякаш направлява цялата прислуга“.²⁰

В Плевенското окръжие изобилстват кръчмите, като всяка година техният брой се увеличава.²¹ През 1892 г. те достигат завидния брой 791 в двете околии на Плевенски окръг – Плевенска и Луковитска, като дават на държавата приход от 60 650 лв. В тях господства нечистотията, а цените на предлаганите храни и питиета са като за най-чистите и елитни заведения и хотели в столицата.²²

След свързването на Плевен с железопътна линия нуждите на града и потокът от пътници предизвикват постепенна промяна, която довежда до замяната на хановете с хотели. Страниците на плевенските вестници от този период изобилстват с реклами и съобщения, целящи да привлекат изтерзаните пътници. Така например собственикът на новопостроения хотел „Москва“ обещава „добре мебелирани стаи с чиста и бърза прислуга“²³, а от хотел „Европа“ уверяват гостите си, че при тях „всякога ще намерят хубави и вкусни естията“²⁴. Независимо от всичко повечето пъти тези обещания остават само на думи и неред-

¹⁹ Домусчиев, Георги. Сенки от стария Плевен, Плевен, 1988, с. 50.

²⁰ Пак там, с. 50.

²¹ Пак там, с. 44.

²² Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от Плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 61.

²³ Плевенски глас, IV, № 47 и 48, 24 декември 1897.

²⁴ Плевенски глас, V, № 12, 29 март 1898.

ко се чуват гласовете на изпатели си пътници от безсънните нощи и дългата и неравна борба с дървениците. Няма и как да бъде друго, тъй като положението с хигиената в града не е по-различно. В края на XIX в. плевенци не се славят като хора, които се грижат за чистотата в пространствата извън имотите си, и на призивите за спазване на хигиена и чистота гледат като на досадно задължение.

Мнозина от жителите на Плевен използват течащата през града река Тученица за сметище, в което хвърлят всичките си нечистотии и отпадъци. Това важи с пълна сила особено за тези, които живеят край реката. Други изхвърлят събраните боклуци от домовете си директно на улицата. В резултат на това главната, а и всички други улици на града са покрити с тях. Общинската управа полага усилия, но градските коли, с които разполага, са недостатъчни да почистват отпадъците редовно.

За замърсяването на реката допълнително спомагат построените по течението ѝ воденици (караджейки) и бентовете, задръстени с всякакви нечистотии, а техните собственици не разбират и не полагат никакви усилия да ги почистват. В резултат на това реката е препълнена с боклуци по цялото си течение през града. Не са редки случаите, в които тоалетните на къщите са изкопани плитко на самата улица и при силни дъждове или снеготопене всички нечистотии се разливат по нея.

Изградените бентове край водениците, които достигат над 2 м дълбочина, създават опасност от наводнение при по-силен дъжд. Плевенци си имат и дума за това – повоге. Веднъж отприщена, насъбралата се вода от бентовете се спуска към града и залива чаршията.

„А на другия ден – не може да повярва човек, че това е чаршията...

По цялото свое протежение тя лъщеше от наноси и рядка жълта кал. Някои дюкяни, особено онези към барата, имаха такъв порутен и клекнал вид. Мазите на дюкяните бяха пълни с вода – мътна и боклучива. По нея още плаваха бурета с вино и ракия, клечак, тенекии с газ, удавен някой плъх.“²⁵

Общинската управа разбира тези проблеми и предприема стъпки за премахване на водениците и отчуждаване на някои места от двете страни на реката за изграждане на улици и удълбаване на коритото на реката. Поради липса на средства обаче този проблем продължава да съществува и в следващите години.²⁶

През 1897 г. проливните пролетни дъждове довеждат до повишаване на нивото на реките, в резултат на което Вит и някои от притоци-

²⁵ Домусчиев, Георги, Сенки от стария Плевен, Плевен, 1988, с. 59.

²⁶ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1889 – 1890 г. от Плевенския окръжен управител, Плевен, 1890, с. 70.

те му, сред които и Тученица, излизат от коритата си, като причиняват наводнение и значителни щети, които се оценяват на над един милион лева.²⁷

Улиците на града не са шосирани и покрити с никаква настилка. Криви и тесни, при дъждове или снеготопене те стават непроходими, а някои от тях никога не пресъхват от образуваните локви, „умирисани и с жабуняк, разсадници на трески“. Главната улица на града е „крива, начупена, нейде съвсем тясна, с наноси на кал, с изпокърпен калдъръм и боклуци по нея, особено след дъждове и при топенето на снега...“.²⁸

В центъра на града се намират кожухарски и табашки работилници, които допълнително спомагат за неговото замърсяване. За да премахне този проблем, плевенската управа полага усилия да премести тези работилници извън централните части. Редовно провеждащият се пазар за добитък – Сър пазар, се намира в покрайнините на града. Той не е павиран и представлява голяма поляна, на която всяка седмица се трупат боклуци и отпадъци, които остават да гният там.

Нерядко по улиците на града може да се видят умрели и разлагащи се животни, а от дворовете на къщите гният всевъзможни нечистотии цяла година, без да се вземат никакви мерки. Дюкяните на касапите и фурните, от които населението се снабдява с основни храни, тънат в нечистотия. При така представената картина в Плевен, едва ли положението в селата е по-добро.²⁹ Независимо от призивите към населението от страна на градската управа за почистване и помитане на улиците и дворовете, почти никой не откликва. Всичко това довежда до сериозни критики от страниците на вестник „Плевенски глас“, в който се заявява, че 20 години след Освобождението в града не е направено почти нищо значимо, а в заключение автора призовава: „Огледайте се, вижте другите градове“.³⁰

Всичко това няма как да не окаже влияние и върху здравословното състояние на хората. През 1891 г. плевенския градски лекар докладва, че при население от 16 000 души смъртността съставлява 3,29%.

През първите шест месеца на 1892 г. в Плевен са регистрирани 350 смъртни случая, а преобладаващите болести са настинка и треска, която се появява през пролетта и мъчи населението до началото на зимата. По-опасни болести са скарлатината и дифтеритът, които понякога вземат епидемични размери. Така например през 1892 г. епидемия от дифтерит избухва в селата Дерманци, Долни Дъбник, Тръсте-

²⁷ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1896 – 1897), Плевен, 1897, с. 48.

²⁸ Домусчиев, Георги, Сенки от стария Плевен, Плевен, 1988, с. 89 – 90.

²⁹ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 8 – 9.

³⁰ Плевенски глас, бр. 7, 01.03.1897.

ник, Махлата и Карлуково. Сред заразните болести най-разпространен е сифилисът, следван от крастата.³¹ През 1896 г. едрата шарка поразява почти всички селища в Плевенско, а най-тежко е положението в с. Мъртвица (дн. Подем), което е под карантина почти два месеца.³² Мръсотията в Плевен и особено в селата, често замърсяваната питейна вода и липсата на хигиена в жилищата водят до чести случаи на малария и тиф. Такива има в селата Мъртвица (дн. Подем), Долни Дъбник, Каменец, Карагуй (дн. Горталово), Рибен, Тръстеник, Горни Дъбник, Телиш и др.³³

В Плевен има една болница, сградата на която е построена за тази цел още по турско време, при управлението на Мидхад паша, а капацитетът ѝ е 50 легла. В следващите години властите издигат няколко модерни двуетажни постройки, отговарящи на изискванията на времето. По този начин в града се обособява болничен корпус, разполагащ с канцелария, амбулатория и аптека, спални помещения за персонала, баня и перачница, параклис, а общият капацитет се увеличава на 80 – 90 души.³⁴

Медицинските прегледи, които се провеждат в болницата, бележат постоянен ръст всяка година, а това за областния управител е знак, че населението постепенно привиква да търси медицинска помощ при нужда, и избягва широко разпространените по селата бабички, баячки и шарлатани.³⁵

Сред занаятите в Плевен изпъкват железарството, кожухарството, столарството, бакърджийството, сапунджийството и др. Представителите на различните еснафски организации полагат усилия за подобряване и усъвършенстване на продуктите, които предлагат. При железарите например помага и градският окръжен съвет, който изпраща за своя сметка един младеж да се изучава в Германия, а след завършването си той се връща в града и започва да прилага наученото.

В Плевен се произвеждат мебели – маси, библиотеки, шкафове за дрехи и др., които по нищо не отстъпват на онези, които се внасят от европейските страни по-рано. Местните майстори произвеждат качествени каруци и файтони.³⁶ Сарачите изработват хубави седла, здрави хамути и други конски принадлежности, като основна част от този

³¹ Пак там, 10 – 11.

³² Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1896 – 1897), Плевен, 1897, с. 33 – 35.

³³ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1897 – 1898), Плевен, 1898, с. 40 – 43.

³⁴ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1896 – 1897), Плевен, 1897, с. 36.

³⁵ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1889 – 1890 г. от Плевенски областен управител, Плевен, 1890, с. 66.

³⁶ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 55 – 56.

занаятчийски еснаф се представлява от турците.³⁷ Тенекеджийството пък е в ръцете на евреите, които го упражняват по същия примитивен начин, както са го научили от тези преди тях. В края на 80-те години на XIX в. в града се заселва някой си Хорачек – един от мнозината чехи, които идват в България в годините след Освобождението. В неговия дюкян се поправят всякакви метални съдове и се изработват домашни бани с душеве, комини, водопроводни тръби и др.³⁸

След Освобождението абаджийството и памукчийството западат и мнозина от работещите в тези еснафи в търсене на възможности за прехрана се преквалифицират на кройчи и шивачи. И въпреки че се появяват български фабрики, които произвеждат хубави и трайни платове, конкуриращи европейските, при кроенето и шиенето на дрехи в годините между двете столетия плевенските майстори все още не са усъвършенствали уменията си: „...но кой е ония пък кройч или шивач, който ще ти скрои една дреха како трябва?“. Основната дреха на българския селянин си остава кожухът, но той е груб, при дъжд се напоява с вода, а идващата от него миризма е нетърпима. Нуждата от промяна налага отпускането на стипендии за младежи, които да отидат в Западна Европа и да се обучат на занаят. Плевенският окръжен съвет субсидира обучението на младежи по кройчество (панталонджилък) и кожухарство.³⁹ В края на века, в крак с новите тенденции, плевенци постепенно започват да заменят цървулите с обувки.

С цел подпомагане на шивашкото производство и подготовка на кадри, в Плевен е открито кройчно училище „Общество“, в което мъже и жени се обучават на шев и кройка. Това дава своето отражение, защото започва да влияе върху формирането на модните тенденции и благодарение на дейността му „всички стари майстори предпочитат в работата си сегашните европейски фасони“.⁴⁰

Въпреки че началното образование в Княжеството е задължително и безплатно, броят на децата, които не са прекрачвали прага на родното училище, не е малък. Тъй като подрастващите масово се използват като работна ръка, посещението им в училище до голяма степен зависи от интензивността на земеделската работа. През активния земеделски сезон много често те я ще пасат овцете и козите, я ще водят добитъка на нивата по време на оран и т.н. Изключение в това отношение са зимните месеци. Тогава децата започват да посещават редовно училище, но при настъпването на пролетта отново се връщат на полето. В резултат на това в края на всяка учебна година остават едва

³⁷ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 58.

³⁸ Пак там, с. 69.

³⁹ Пак там, с. 56.

⁴⁰ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1897 – 1898), Плевен, 1898, с. 37.

една четвърт от постъпилите в началото деца. Въпреки че Законът за обществените и частни училища предвижда редица наказания за непосещаване на училище, те почти не се прилагат поради слабия надзор на училищните инспектори и страха на членовете на училищното настоятелство от саморазправа от страна на провинили се родители, немалко от които изобщо не разбират необходимостта от образование на децата си.⁴¹

По отношение на образованието, относно момичетата сред жителите на плевенските села продължава да битува схващането, че нямат нужда от училище, а трябва да въртят къщната работа и къделята, поради което тяхното присъствие в тези първи следосвобожденски години е повече от скромно.

През 1892 г. децата, подлежащи на задължително начално обучение в околията, са 7177, от тях посещаващите училище са 3320 момчета и 1566 момичета, или процентът на децата, които не посещават училище, е 32%.⁴²

Проблеми съществуват и при училищните кадри. Учителите са слабо платени и логично, желаещите с нужната квалификация не се намират лесно, а от това страдат качеството на преподаване и престижът на професията. Освен че получават скромна заплата, има и случаи да не я получат навреме, понеже никой данъкоплатец не плаща доброволно училищния налог, като казва, че „даскала сега няма нужда от пари, може да почака малко“⁴³.

Въпреки тези трудности в Плевенска околия са изградени начални училища във всички селища, с изключение на селата Къшин и Радишево. В окръжния център има едно четирикласно мъжко училище и едно трикласно девическо. През 1891 г. се създава специален клас към Лозаро-винарското училище. Има и три религиозни училища: по едно турско и еврейско в Плевен и още едно турско в Бежаново.⁴⁴

Училищните сгради са стари и не отговарят на изискванията на Министерството на народното просвещение. Властите не разполагат с необходимите средства, в резултат на което в повечето села за училища се приспособяват стари сгради, които преди започването на учебната година претърпяват леко позакърпване и отварят врати за жадните за знания деца. Държавата се стреми да помага, колкото има възможност, и през 1891 г. отпуска на Плевенската градска община 25 000 лв. за строеж на нова училищна сграда.⁴⁵ През 1890 – 1891 г. е подето стро-

⁴¹ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1889 – 1890 г. от Плевенски областен управител, Плевен, 1890, с. 57 – 59.

⁴² Пак там, с. 23.

⁴³ Пак там, с. 60.

⁴⁴ Пак там, с. 61.

⁴⁵ Пак там, с. 24.

ителство в селата Кацамуница, Бръшляница, Караагач, Радниненец, Пелишат, Дъбен. Наред с това класните стаи не са снабдени със всички необходими учебни пособия и обзавеждането е крайно оскъдно. В някои училища има изградени малки библиотеки. Каталог няма, книгите се вземат от учениците, но не се записват и в резултат невинно се връщат.

В Плевенско търговията се контролира изключително от местни жители. Голяма част от продукцията е земеделска и се изнася главно през пристанището в Сомовит и по-малко – чрез тези в Гиген и Оряхово.

Храните в Плевенско се купуват от местни търговци, които се сдружават и продават закупените храни зад граница. Понякога тези сдружения са толкова големи, че при предаването на правителствения и окръжния десятък закупват не само този от Плевенско, но и от голяма част от Северна България.⁴⁶

Надежда за засилване на търговията и увеличаване на износа се възлага на изграждащата се железопътна линия, която да „подигне търговията, слабата ни индустрия, заглъхналите между чуждата конкуренция занаяти“.⁴⁷

През 1895 г. на Плевенския пазар за добитък – Сър пазар, са продадени 14 860 глави добитък. Купувачите, освен от по-близките места, като Ловеч, Никопол, Летница, Свищов и др., идват от цялата страна. В доклада на плевенския окръжен управител се цитират купувачи от Кюстендил, Видин, Ески Джумая, Русе, Търново, Трън. На плевенския пазар идват да купуват и от Южна България – Панагюрище, Станимака, Пирдоп и др.⁴⁸

Пазарът работи от ранна пролет до есента, провежда се веднъж седмично, обикновено в четвъртък или петък. Годишно на него се продава добитък на стойност около 2 милиона лв. Всяка година Сър пазар се отдава под наем, което осигурява на плевенската градска управа сигурен източник на 40 000 лв.⁴⁹

Плевенското вино е известно и разпознаваемо в цялото Княжество, изнася се за вътрешния пазар и особено за столицата София.

Основен поминък на населението си остава земеделието, което обаче все още се намира в онова състояние, в което го заварва Осво-

⁴⁶ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1889 – 1890 г. от Плевенски областен управител, Плевен, 1890, с. 42.

⁴⁷ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1897 – 1898), Плевен, 1898, с. 36.

⁴⁸ Доклад за състоянието на Плевенското окръжие през 1894 – 1895 г., Представен на Плевенски окръжен съвет, в II-та му редовна сесия през месец септември 1895 г., Плевен, 1895, с. 41.

⁴⁹ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1896 – 1897), Плевен, 1897, с. 20 – 21.

бодителната война. В Плевен, въпреки развитието на търговията, занаятите и индустрията, част от градските жители продължават да се препитават със земеделие и скотовъдство. За това говори фактът, че през 1897 г. плевенци притежават 489 вола, 294 бивола, 90 биволици, 642 коня, 1924 овце и др.⁵⁰

Земеделските стопани в Плевенско са крайно консервативни и гледат с недоверие на всички опити на държавата да въведе нови сортови семена, култури и начини на работа. Плевенският окръжен съвет закупува и доставя някои модерни земеделски оръдия, но тук се появява проблем с липсата на хора, притежаващи умения да боравят с тях.

Железни плугове почти липсват и плевенските земеделци продължават да използват старото дървено рало. Те не познават наторяването на земята, нито използването на браната. Вместо това сред тях е широко застъпено схващането, че една нива, след като е обработвана три-четири години, трябва да бъде оставена да почива също толкова време. Поради тази причина плевенските земеделци масово изсичат горите и ги превръщат в ниви. В резултат на това Плевенското окръжие е почти изцяло обезлесено.⁵¹ Това дава своето отражение и през зимните месеци, защото на някои места липсват дърва за огрев и хората са принудени да посегнат на черниците, с листата на които хранят копринените буби.⁵²

През 1891 г. по решение на Окръжния съвет са доставени за сметка на всяка община по един-два модерни плуга. Поради опасение, че новите плугове ще бъдат оставени „да гният и ръждясват под стряхата на общинската канцелария, без да бъдат използвани“, властите ги доставят в чифлика „Клементина“, където при вземането им на земеделците се провежда демонстрация за запознаване с принципа на работа на новите машини.⁵³ По този начин, макар и бавно, промените лека-полека си пробиват път сред земеделското население в Плевенско. През 1895 г. в Плевенски окръг има 200 плуга, 15 жетварки – сноповързачки, 300 веячки, 167 роначки за царевича.

С цел стимулиране на селяните да сеят нови култури, правителството всяка година раздава на заинтересованите семена и посеви. Така през 1896 – 1897 г. за Плевенско са отпуснати семена за люцерна, конопено, сусамово и маково семе.⁵⁴

⁵⁰ Пак там, с. 25.

⁵¹ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие през 1889 – 1890 от Плевенски областен управител, Плевен, 1890, с. 14.

⁵² Пак там, с. 28.

⁵³ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от Плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 47.

⁵⁴ Изложение за състоянието на Плевенското окръжие (1896 – 1897), Плевен, 1897, с. 11.

В Плевенско се отглеждат царевица, жито, ръж, ечемик, овес, лимец, просо, боб, грах, леща, коноп и лен. Поради добрите реколти и още по-добрите печалби през 90-те години на XIX в. започват да сеят и рапица, а в с. Телиш правят опити да засеят люцерна. Излишъка от продукцията плевенските земеделци реализират на вътрешния пазар и в чужбина чрез близките дунавски пристанища.⁵⁵

Плевенско е известен център на животновъдството, в който се отглеждат значително количество различни породи, но и тук стопаните са лишени от разбиране на новостите. „Тукашното население няма понятие от засяване и торене на ливади. Засяването е поставено на самата природа, а торенето – на добитъка.“ Ливадите се косят само един път през годината, и то твърде късно. Пасищата се използват почти през цялата година.

Конете се отглеждат и използват само за една земеделска нужда – харман. През останалото време са пръснати на стада (ергеле) да пасат, като никога не получават храна от стопаните си, с изключение на зимните месеци. Почти няма домакинство, което да не гледа прасе.

Преди Руско-турската война (1877 – 1878) в Плевенско има големи стада с овце, продукцията от които се изнася за Турция. След Освобождението износът е насочен към Истанбул, но с всяка изминала година изнасяното количество намалява. Причини за това са конкуренцията от Мала Азия и високите мита на границата.

Лозарството и винопроизводството са едни от водещите стопански отрасли, като всяка година количеството на отглежданите масиви се увеличава. Плевенският окръжен съвет взема този въпрос присърце, в резултат на което в града е открито Лозаро-винарско училище, нает е специален учител и през 1891 г. започва обучението на първия специален клас. Въпреки това проблеми не липсват и тук, особено при обработката. Бъчвите, които се използват за съхранение на виното, винаги са чисти, а някои винари нямат навик да ги мият от нечистотиите и натрупаната плесен. Специални изби за съхранение на произведеното вино няма никъде в Плевенско. В повечето случаи стопаните го съхраняват в мази заедно с други земеделски продукти, като лук, кисело зеле, пипер и др., които придават допълнителен лош вкус на виното. Поради тази причина Плевенският окръжен съвет взема решение да построи за своя сметка „образцова“ изба за Лозаро-винарското училище.⁵⁶

⁵⁵ Доклад за състоянието на Плевенското окръжие през 1894 – 1895 г., Представен на Плевенски окръжен съвет, в II-та му редовна сесия през месец септември 1895 г., Плевен, 1895, с. 17 – 18.

⁵⁶ Известие за състоянието на Плевенско окръжие 1889 – 1890 от Плевенски областен управител, Плевен, 1890, с. 24 – 28.

През 1891 г. се появяват първите случаи на новата болест по лозята – филуксера. Благодарение на взетите мерки единствените засегнати лозови масиви са тези в плевенското село Мъдъовене, в което са изкоренени 71 дюлюма⁵⁷ лозя. Впоследствие държавата обезщетява лозарите за понесените загуби.⁵⁸ През 1894 г. филуксерата се завръща и поражда значителни лозови масиви в селата Горни Дъбник, Староселци, Крушовица и Долни Дъбник, а също и тези на град Плевен. Въпреки големите загуби този отрасъл бързо се съвзема, като още следващата година количеството и качеството на получената реколта са едни от най-добрите. Произвежданите в Плевенско вина се изнасят на вътрешния пазар, като цените достигат 3,5 – 4 лв.⁵⁹ През следващите години се полагат опити за вкарване на нови сортове американски лози, които обещаваат добри резултати. Същевременно филуксерата продължава спорадично да се появява и въпреки вземаните мерки поражда нови лозови масиви.

В Плевенското окръжие се отглеждат и овощни дървета, като превесът е в полза на Луковитска околия, в която има над 48 000 декара, срещу почти 17 000 за Плевенска околия. Това се обяснява с предимно полупланинския район на Луковитско, а и плевенските земеделци са повече склонни да изкореняват, отколкото да отглеждат плодни дървета.⁶⁰

Стари гори в Плевенски окръг няма, най-старите са на около 60 години, а повечето от общинските и държавните – на не повече от десет години. Само на места се срещат единични стари дървета.⁶¹ Липсата на гори и увеличението на обработваемите площи се отразяват и на дивите животни, които все по-често влизат в сблъсък с хората.

От 1 юли 1894 г. до 1 юли 1895 г. са отстреляни 17 вълка, 20 вълчици и 50 вълчета, за което държавата отпуска 750 лв. премия. Организирант се и гонки за вълци от селата Писарово, Горни Дъбник, Беглеж, Телиш, Дерманци и др.

През април 1894 г. плевенският окръжен управител излиза с призив всеки мъж от 20 до 60 години да убие поне пет птици, обявени за

⁵⁷ Турска мярка за земна повърхност, която се равнява на приблизително около един декар.

⁵⁸ Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделско, промишлено и други отношения през 1891 – 1892 г. от Плевенски окръжен управител, Плевен, 1892, с. 36 – 38.

⁵⁹ Доклад за състоянието на Плевенското окръжие през 1894 – 1895 г., Представен на Плевенски окръжен съвет, в II-та му редовна сесия през месец септември 1895 г., Плевен, 1895, с. 19 – 20.

⁶⁰ Известие за състоянието на Плевенско окръжие 1889 – 1890 от Плевенски областен управител, Плевен, 1890, с. 34.

⁶¹ Доклад за състоянието на Плевенското окръжие през 1894 – 1895 г., Представен на Плевенски окръжен съвет, в II-та му редовна сесия през месец септември 1895 г., Плевен, 1895, с. 25 – 26.

вредители на посевите и дивеча. Тези призови довеждат до мобилизиране на населението, а предоставената финансови средства са добър стимул. В резултат на това в периода май – ноември 1894 г. в Плевенски окръг са избити 21 416 свраки, 1095 ястреба, 247 пеликана, 4 сокола, 1029 гарги, 19 орела и др.⁶²

Това е официалната статистика за „вредителите“ в окръжието. Историята обаче мълчи колко голям е броят на отстреляните сърни и елени, зайци, фазани и яребици, които се превръщат във вечеря на ловци и браконieri.

Такъв е видян и представен животът в Плевенска околия от господата плевенски окръжни управители на границата между двете столетия. Макар и бавно, но постепенно и постоянно започват да се случват една след друга промени в живота на плевенските жители, които започват да стават особено видими в края на 80-те години на XIX в.

Всички тези случващи се промени подготвят почвата за онова десетилетие, наречено „българско чудо“, което изумява света в годините до началото на Балканската война (1912 – 1913), и плевенци са неизменна част от целия този процес.

Ще завършим с думите на Марк Твен: „В крайна сметка това е история. И част от нея е истина“⁶³.

“SHADOWS FROM THE OLD PLEVEN”. THE TOWN OF PLEVEN AND PLEVEN AREA – EVOLUTION OF THE BORDER BETWEEN TWO CENTURIES

Dimitar Petrov, PhD

Regional History Museum – Pleven

Abstract: After 1878 the restored Bulgarian state set on the way of its European development. Historians determine this development as quite turbulent and the years between the XIXth and XXth century – as economical paragon. Analyzing Pleven model in this article we try to present the current situation of post-Liberation Bulgarian society, as well as the achievements and efforts made by central and regional Bulgarian authorities for the

⁶² Доклад за състоянието на Плевенското окръжие през 1894 – 1895 г., Представен на Плевенски окръжен съвет, в II-та му редовна сесия през месец септември 1895 г., Плевен, 1895, с. 44.

⁶³ Иван Илчев, *Междено време или българинът между две столетия*, София, 2005, с. 330.

country's modernization. The main source used is the reports of the Pleven district governors from the comment period, which enrich the knowledge of the socio-economic trends of the era, give a general idea of the period and are a valuable source for this period of Bulgarian history.

Looking at modernization processes not infrequently at the center of research in urban centers, while smaller settlements remain on the periphery. For this reason, in the following lines, in addition to Pleven, as the center of one of the counties in the country, we will also consider some of the processes near this town and settlement, thus obtaining a more complete picture of the processes taking place during this period.

Analyzing and focusing on the period between these two decades on regional scale, we can easily determine that this development has not been easy at all, that it has been frequently hindered and opposed on behalf of the conservative Pleven citizens.

Keywords: Pleven, XIX century, development, evolution, modernization

Д-р Димитър Петров

Регионален исторически музей – Плевен

Ул. „Стоян Заимов“ № 3

E-mail: d.petrov@rim-pleven.com